

OTORİTERLİĞİN SÜREKLİLİĞİ: CHP VE DP İKTİDARLARINDA DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARININ KULLANIMI*

Cüneyt Öztekın

ORCID: 0000-0001-6786-8179

Uğur Yıldız

Aksaray Üniversitesi

ORCID: 0000-0001-8857-9616

ROR ID: ror.org/026db3d50

• • •

Öz

Çok partili hayata geçişle 27 yıllık CHP iktidarının 1950 yılında başlayıp on yıl sürecek olan DP iktidarına devredilmesi Türk siyasal hayatı ve demokratikleşmesi için dönüm noktalarından birisi olmuştur. 1923-1950 CHP iktidarı ile 1950’de başlayıp 1960 askeri darbesiyle sona eren DP iktidarı yıllarına odaklanan bu çalışma her iki partinin eğitim-kültür ve basın-medya alanlarındaki politikalarını Louis Althusser’in Devletin İdeolojik Aytıları (DİA) ve Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramları çerçevesinde ele almakta ve böylece her iki döneme ait otoriter politikadaki sürekliliği açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Devletin ideolojik aygıtları, Hegemonya, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti

The Continuity of Authoritarianism: The Use of the Ideological Apparatuses of the State in the CHP and DP Governments

Abstract

Transition to the multi-party system, marked by the end of the 27-year-long rule of the Republican People’s Party (CHP) and the rise of the Democratic Party (DP) government in 1950, which lasted for a decade, constitutes one of the turning points in Turkish political life and the process of democratization. Focusing on the years of CHP rule from 1923 to 1940 and DP rule from 1950 until the military coup in 1960, this study examines the educational-cultural and press-media policies of both parties through the conceptual frameworks of Louis Althusser’s Ideological State Apparatuses (ISA) and Antonio Gramsci’s notion of hegemony, thereby aiming to reveal the continuity of authoritarian policies across both periods.

Keywords: Ideological state apparatuses, Hegemony, Republican People’s Party, Democratic Party

* Makale geliş tarihi / Received date: 20.06.2025
Makale kabul tarihi / Accepted date: 20.04.2026
Erken görünüm tarihi / Published online: 03.06.2026

Yazar email: oztekincuneyt@gmail.com
uyildiz@aksaray.edu.tr

Otoriterliğin Sürekliliği: CHP ve DP İktidarlarında Devletin İdeolojik Aygıtlarının Kullanımı

Giriş

Neredeyse her on yılda bir deneyimlenen askeri müdahaleler nedeniyle demokratikleşme-demokratikleşememe sorunsalı Türk siyasal hayatında uzun uzadıya incelenen konuların başında gelmiştir. Bir tarafta 1923-1950 yılları arasında uzun soluklu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı ve kısa soluklu çok partili hayata geçiş denemeleri, diğer tarafta Demokrat Parti'nin (DP) 1946'da kuruluşuyla çok partili hayata geçiş ve 1960 ile 1980 darbeleri ve muhtıralarla kesintiye uğrayan siyaset, modern Türkiye demokrasi tarihinin kısa özeti olmuştur. Bu çalışma modern Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geçen yüzyıllık süreç içerisinde Türk siyasal hayatı ve demokratikleşmesi için dönüm noktalarından olan çok partili hayata geçişle 27 yıllık CHP iktidarını 1950 yılında DP iktidarına devrettiği döneme yani 1923-1950 CHP iktidarı ile 1950'de başlayıp 1960 askeri darbesiyle sona eren DP iktidarı yıllarına odaklanmaktadır. Bu çalışma, Türk siyasal hayatının yıllardır süregelen demokratikleşme/demokratikleşememe tartışmasına Gramsci'nin hegemonya nosyonundan ve Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) ile Baskıcı Devlet Aygıtları (BDA) kavramsallaştırmalarından yararlanarak yaklaşacaktır. Böylece gerek CHP gerekse DP iktidarlarının basın, medya, eğitim ve kültür gibi alanlarda DİA ve baskı aygıtlarını kendi hegemonyalarının inşası adına kullanımlarını göstermeyi ve iki dönemde otoriter politikadaki sürekliliği açıklamayı hedeflemektedir.

Türk siyasal hayatının 1923-1960 yıllarını kapsayan dönemi pek çok çalışma tarafından ele alınmıştır. Bilhassa Türk modernleşmesi, ulus inşası ve sekülerleşme konularını ele alan literatürde birbirleriyle ilintili paradigmalara dayalı analizlerin varlığı dikkat çekmektedir. Literatürde çoğunlukla iki grupta değerlendirilen Türk modernleşmesinin ilk grubunu Niyazi Berkes, Zafer Tarık Tunaya, Bernard Lewis gibi isimler oluşturmaktadır. Lewis'e ait olan (1993) *Modern Türkiye'nin Dönüşümü*, Tunaya'nın (1952) *Türkiye'de Siyasi Partiler* ve Berkes'in (2012) *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli çalışmaları temelde Türk

modernleşmesini ve modernleşmenin devamındaki süreci devlet ile din arasında meydana geldiği düşünülen mücadele perspektifinden yorumlamaktadır. Din ve modernleşmenin ayrı uçlar olduğu yaklaşımından yola çıkan bu isimler Türk modernleşmesini ve beraberindeki süreci bahsi geçen uçlar arasındaki çatışma olarak okumaktadırlar. Tunaya'nın 'irtica' varlığından bahsettiği, Lewis'in ise 'modernistler ve gericiler' ayrışması çerçevesinde okumaya tabi tuttuğu süreç, daha önce belirtilen kamplar arası çatışmayı imlemektedir. Bu isimlerin yaklaşımları, bahsi geçen dönemi sanki birbirlerinden aydınlık ve karanlık gibi farklılaştırmışçasına ayrıştırarak modernleşmenin karşı kutbuna bir "Orta çağ zihniyeti" olarak dini konumlandırmıştır. Ardıç (2008) bu yaklaşımdaki noksanlığı, bilhassa reformun lideri konumunda bulunan Mustafa Kemal Atatürk ve Ziya Gökalp gibi isimlerin -ki sekülerizmin önde gelen savunucuları arasındadırlar- dahi mütemadiyen İslam'a atıf yaptıkları gerçeğinin es geçilmesinde bulmaktadır. Diğer yandan Şerif Mardin, Metin Heper, Kemal Karpat ve Eric Jean Zürcher gibi isimler ise, sürecin karşıtlık içinde ya da süreç bağlamında kopukluğa vurguyla değil "sürekliliği" vurgulayarak okunmasından yanadırlar. Ardıç'a (2008) göre sürekliliği imleyen paradigmanın bayrağını Şerif Mardin taşımaktadır. Buna göre Mardin, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinin tarih yazımı için paradigmatic kopuşlara haddinden fazla vurguyu eleştirirken süreklilik unsurlarının da en az kopuşlar kadar dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Yukarıda aktarılanlara ek olarak Mardin (2020, ss. 35-79) bahsi geçen süreci, içinde özellikle İslâmî toplumu barındıran 'çevre'nin bürokratik nitelikteki 'merkez' ile mücadelesini "merkez-çevre problematiği" perspektifinden ortaya koyarken, Metin Heper (2006) ise aynı süreci bilhassa bürokratik yapı çerçevesinde çözümlemeler yaparak analiz etmiştir. Karpat'ın (1996) özellikle 19. yüzyılın ortalarından başlayarak eski Osmanlı Devleti'nin topraklarından modern Türkiye'ye rotalı göçler neticesine ilave demografik dinamiklerle çözümlediği dönüşüm, çevre ve merkezin yer değiştirmesi sonucuna işaret etmektedir.

Bahsi geçen çalışmaların önemini vurgulamakla birlikte Türk siyasal hayatına farklı paradigmalarla yaklaşılmasını öneren İlker Aytürk, *post-post-Kemalizm* kavramsallaştırmasıyla literatürdeki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Aytürk (2022, s. 48), 1923-1960 arası dönem ve daha özelinde DP iktidarının başlangıcı olan 1950 tarihini karayı aktan, despotluğu demokrasiden kesin hatları ile ayıran mutlu bir yıl olarak görmenin bilimsel bir yaklaşım olmadığını ileri sürerek, 1950'deki şekil değişikliğinin 1950 öncesi kişi, devlet bürokrasisi, kurum ve zihniyetlerden miras kaldığını belirtmekte ve kimi sürekliliklere işaret etmektedir. Benzer şekilde Onur Bakıner (2023), rekabetçi otoriterlik tartışmaları kapsamında 1950-1960 DP, 1983-1991 Anavatan Partisi (ANAP) ve 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarlarının kendinden önceki kimi otoriter uygulamalara karşı eleştirel

olmalarına rağmen, önceki otoriter uygulamaları sürdürdüklerini ve yenilerini tedavüle sokarak rekabetçi otoriter iktidarlarını konsolide ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Berkes, Tunaya ve Lewis gibi isimlerin Kemalist paradigmanın etkisinde ortaya koyduğu çalışmaların Aytürk ve Bakiner'in vurguladığı süreklilikleri kaçırdığı ve bu sebeple eksik bir okuma yaptığı ileri sürülebilir. Diğer taraftan Şerif Mardin, Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Nilüfer Göle ve Büşra Ersanlı-Behar gibi isimlerin post-Kemalist paradigma etkisinde kaleme aldığı çalışmalar ise Kemalist paradigmanın kısır döngüsü, bu döngünün yarattığı kültürel ve toplumsal buhran ve çözümsüzlük ve asker tahakkümünden kurtulmanın yolunu ortaya koyma iddiasındadır. Bu iddia yakın tarihin, kopmalar ve zıtlıklar halinde değil bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi fikri doğrultusunda temellendirilmektedir. Aytürk (2022, s. 41), post-Kemalist paradigmayı kuranların ve yayınlarıyla akademiye katkı verenlerin kısır bir ön yargıyla modern Türk tarihinin incelemeye değer olan, sahip olduğu yanlışları sebebiyle ilgi çekici nitelik taşıyan tek dönemini 1908-1945 arası olarak gördüklerini belirtmektedir. Onlara göre bu dönem yanlışlarla malûldür ve Cumhuriyet bu tarihlerde bir günah içinde doğduğu için günümüzün demokratikleşememe gibi yakıcı sorunlarının kökeni de 1908-1945 dönemi uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Aytürk'e göre ise takılı kalınan bu anlayışın 2002 sonrası Türkiye'sini açıklamada kimi yetersizlikleri olması nedeniyle post-Kemalist paradigma miadını doldurmuştur ve yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, Aytürk'ün ifade ettiği Kemalist ve post-Kemalist paradigmaya eşit uzaklıkta ve her ikisine de eleştirel yaklaşmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, 1950'nin bir dönüm noktası olmadığını, aksine kimi açılardan sürekliliklerin kimi açılardan ise kopmaların meydana geldiği bir dönüşüm süreci olduğunu göstermesi bakımından ve bugünü yorumlamada parametre olarak görülen (post-Kemalist paradigma bağlamında) ve Aytürk'ün de ifade ettiği tüm yakıcı problemlerin yalnızca 1908-1945 arası döneme mal edilmemesi açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Alanyazındaki çalışmalar ağırlıklı olarak 1923-1950 arası dönemde tek parti CHP iktidarının gerçekleştirmiş olduğu otoriter ve tepeden inme politikalara odaklanırken, 1950-1960 dönemi DP iktidarının benzer uygulamalarına daha az değinmiştir (Eroğul, 2019). Bu çalışma, CHP ve DP'nin eğitim ve basın alanındaki söylem ve pratiklerini Althusser'in DİA kavramı üzerinden açıklayarak bu pratiklerin bir anlamda Gramscici manada hegemonyalarını oluşturmak ve kurdukları hegemonyalarını sürdürebilmek adına DİA ve BDA'lardan yararlandıklarını gösterecektir. Böylece DİA kullanımı ve otoriterlik bağlamında sürekliliği açıklarken aynı zamanda hem geleneksel tarih okuması ve ekonomik indirgemecilikten uzak kalınmış olacak hem de Türk

siyasal hayatının belirtilen aralığı farklı bir metot ile analize tabi tutularak literatüre katkı sağlanmış olacaktır. Türk siyasal hayatının belirtilen perspektiften yapılacak bu okuması sadece demokrasisi neredeyse on yılda bir kesintiye uğrayan Türkiye'nin demokratikleşmesi/demokratikleşmemesi sorunsalının analizi için önemli değildir. Bu aynı zamanda yakın dönem Türkiye siyasetinde iktidarların hegemonya inşasında benzer aygıtlara başvurup başvurmadığı sorunsalının açığa çıkarılması açısından da değerlidir. Tüm bunlara ek olarak, günümüz ya da yakın dönem Türkiye'sinde ideolojik aygıtların hangi amaçlarla ve nasıl kullanılabileceğinin öngörüsü ya da analizi için yapılacak olan çalışmalara yöntem örneği oluşturması ve alan açması bu çalışmanın literatüre katkılarındandır. Otoriterlik bağlamında süreklilik olgusunun olduğu iddia edilen yaklaşımımız doğrultusunda, bu çalışmanın iktidarların ideolojisi ve siyasal yönelimleri fark etmeksizin ideolojik aygıtlara başvurması sonucu, yeni iktidarların da benzer yöntemlere başvurarak otoriterlik bağlamında potansiyel adaylar oluşunu da ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda öncelikle çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan “Devletin İdeolojik Aygıtları” ve “hegemonya” kavramsallaştırmaları ile ilgili bölüme yer verilmiştir. Birincil kaynaklardan yararlanılan bu çalışmada, tek parti yıllarındaki CHP iktidarı ve çok partili hayata geçişle birlikte iktidar olan DP yıllarında uygulanan, eğitim-kültür ve basın/medya başlıkları DİA çerçevesinde incelenecektir. Araştırmanın sonuç kısmında ise ortaya çıkan veriler ve değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Hegemonya İçin Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser (2019, ss. 44-47), Marksist geleneğe uygun biçimde devleti bir baskı aracı olarak değerlendirmekle birlikte, klasik Marksist devlet teorisinin devlet ve iktidar ilişkisini ele alış biçiminin betimleyici kaldığını ileri sürmektedir. Bir toplumsal yapının ya da sistemin sürekliliği, onun ekonomik yapısının yeniden üretimine bağlıdır ve toplumsal yapı egemen üretim tarzı ile anlaşılabilir (Saygın, 2010, s. 551). Dolayısıyla toplumsal yapıdaki süreklilik yalnızca siyasal bir unsurla açıklanamaz ve devletin işlevi sadece baskı mekanizmaları ile okunamaz. Bu bağlamda Althusser (2019, ss. 48-50), devlet iktidarı ile devlet aygıtı arasında kavramsal bir ayrım yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Baskıcı Devlet Aygıtları (BDA), egemen sınıfın, yalnızca zor kullanımına dayalı olan iktidarlarını sürdürmeye yarayan kurumsal yapılardır ve sınıf mücadelesinin doğrudan konusudurlar (Althusser, 2019, ss. 16-17). ‘Baskı’ sözcüğü ile devlet aygıtının uç durumlarda şiddet kullanarak işlediği, baskının idari ve fiziksel olmayan biçimlerde de oluşabildiği anlaşılmalıdır. Althusser

(2019, s. 50), hükümet, ordu, idare, polis ve mahkemeler gibi unsurlardan oluşan BDA'nın, devlet iktidarını inşa eden siyasal olayın ardından dahi mevcudiyetini koruduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, her ne kadar egemen bir sınıf, iktidarı uzun yıllar kullanmış olsa bile, devlet aygıtına kesin suretle nüfuz edememe ihtimaline/riskine sahiptir (Althusser, 2019, s. 48). Bu durum DP'nin on yıl sürmüş iktidarına rağmen ona karşı yürütülen askeri darbe örneğinde gözlemlenebilmektedir. BDA'nın işleyişi, siyasal iktidarın sürekliliğini, - öncelikle ve yoğun olarak- zor bağlamında desteklemekle sınırlıdır ve bu yönü onu DİA'lardan ayırmaktadır (Althusser, 2019, s. 52). Örneğin polisin, devlet otoritesine yönelik tehditleri zor kullanma yoluyla bastırması, mevcut düzenin devamlılığına katkı sunmaktadır.

Althusser'in klasik Marksist devlet teorisini optimal hale getirmek adına yöneldiği devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayırımına ilave ettiği olgu ise Devletin İdeolojik Aygıtları'dır (DİA). Althusser (2019, s. 50), DİA'ları BDA ile birlikte ancak ondan farklı bir aygıt türü olarak konumlandırmakta ve her iki aygıt türünün birbirine karıştırılmaması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda dinsel DİA, okul DİA'sı, aile DİA'sı, hukuki DİA, siyasal DİA, haberleşme DİA'sı, sendikal DİA ve kültürel DİA olarak sıralanabilecek kurumlar, doğrudan mevcut olan ve birbirinden ayrı olarak uzmanlaşmış yapılar olarak ideolojik işlevler üstlenmektedir (Althusser, 2019, ss. 50-51).¹

DİA'lar işlevleri itibarıyla egemen ideolojinin hizmetindedir ve bu hizmetin amacı, baskı aygıtının sürekliliğini sağlamaktır (Saygın, 2010, s. 558). Örneğin okul, öğrencilerine egemen ideolojiyi ve onun belirlediği bilgileri doğal ve doğru olarak aktarır/öğretir ve böylece mevcut toplumsal düzenin devamlılığını sağlar. Tümünüyle kamu alanında yer alan ve *şiddet kullanarak* işlev gören BDA'ya karşılık, büyük çoğunluğu özel alanda konumlanan ve *ideoloji kullanarak* işleyen çok sayıda DİA bulunmaktadır (Althusser, 2019, s. 51). DİA'lar, BDA'dan farklı olarak sınıf mücadelesinin hem konusu hem de doğrudan alanı olma niteliği taşımaktadır. İktidardaki sınıflar çoğu zaman BDA üzerinde söz sahibi olsalar da DİA'lar söz konusu olduğunda durum bu şekilde değildir. Bunun gerekçesi olarak yalnızca önceki iktidarların DİA'ları uzun zaman boyunca kullanması sebebiyle oluşan kadrolaşma gösterilemez; madun sınıfların ideolojik aygıtlardaki çelişkileri kullanarak fikirlerini duyurabilme olanakları da bu süreci etkilemektedir (Althusser, 2019, s. 54). Bu durum, egemen ideolojinin DİA'lar üzerindeki hegemonyasını kolaylıkla tesis etmesini engelleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

1 Althusser (2019, s. 50) DİA listesini ele alırken, onların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, denenmesi ve yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade etmekte ve sıralamanın herhangi bir öneminin olmadığını belirtmektedir.

DİA ve BDA ayrımı, Gramsci'nin devlet ve *hegemonya* kavrayışıyla epistemolojik ve ontolojik açıdan benzerlikler arz etmektedir. Nitekim Gramscici bağlamda *hegemonya*, egemen sınıfın iktidarını salt *zor* yoluyla değil, *sivil toplumda rıza* üreterek doğal ve meşru göstermesidir. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde, hegemonya çerçevesinde, devlet ve sivil toplum ilişkisini üç farklı salınım üzerinden ele almaktadır (Anderson, 1988, ss. 27-28). Bu salınımlar, devlet ile sivil toplumun karşıtlığı, devletin sivil toplumu kuşatması ve devlet ile sivil toplumun özdeşleşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tok'a (2003, s. 253) göre bu salınımlar, yani her bir hegemonya türü, belirli bir tarihsel fazdaki egemenlik ilişkilerinin farklı türlerine işaret etmektedir. Carnoy (2001, s. 260), Althusser'in DİA kuramında Anderson'ın üçüncü salınımını, yani devlet ile sivil toplumun özdeşliğini fikrini dikkate aldığını ileri sürmektedir. Bu düzlemde aile, reformist siyasal partiler, özel medya ve sendikalar gibi ideolojik ve siyasal üstyapılar, birer devlet aygıtı ya da hegemonya aygıtı olarak kavranmaktadır. Ransome'a (2011, s. 179) göre, hegemonya kavramının Marksist literatürdeki en yaygın kullanımı, zor ve rızanın bütün halde olduğu, siyasal ve toplumsal kontrol biçimini ifade eden, Anderson'ın çözümlemesindeki ikinci salınım halidir. Belirtilen çerçevede, BDA'lar ve DİA'lar, egemen sınıfların Gramscici anlamda hegemonyalarını inşa etmelerine ve sürdürmelerine hizmet eden tamamlayıcı aygıtlar olarak değerlendirilmektedir.

2. Tek Parti CHP Dönemi ve DP Dönemi DİA Kullanımı

Çok partili siyasal hayata geçiş, modern Türk siyasal tarihinde sadece kırılmalara değil, aynı zamanda sürekliliklere işaret etmektedir. Aytürk ve Esen'in (2022, s. 14) 1945 sonrası yaşananların siyaset, kültür ve toplum üzerinde ciddi etkileri olduğunu belirtmesi benzer bir noktayı imlemektedir. Diğer yandan Bakıner'in (2023) rekabetçi otoriterizm çerçevesinde, DP'den ANAP ve AKP'ye uzanan iktidar pratiklerini, demokratik söylemle birlikte işleyen baskı ve rıza üretim mekanizmalarının kurumsal bir patika bağımlılığında yeniden üretildiği şeklinde okuması, süreklilik bağlamını geniş bir perspektife oturtturarak desteklemektedir. DİA'ların CHP ve DP iktidarlara bağlamında karşılaştırmalı olarak analizini yapacağımız bu bölüm, ister rejim güvenliği olsun isterse ideolojik kaygılar olsun, baskı aygıtlarının ya da rıza üretimine yönelik aygıtların, partilerin kendi hegemonyaları adına kullanımlarının sürekliliğini gösterecektir. Bu bağlamda, her iki partinin iktidar yıllarında kullanmış olduğu DİA'lar eğitim-kültür ve basın-medya çerçevesinde incelenecektir.

2.1. Eğitim-Kültür: CHP'nin Halkevleri Açılımı ve DP'nin Halkevlerini Kapatması

Gramsci ve Althusser'in yaklaşımlarının da gösterdiği üzere, iktidarlar uygulayacağı politikaların toplumsal koşullarını yaratabilmek ve kendi iktidarlarının sürekliliklerini sağlayabilmek için DİA'lar aracılığıyla rıza üreterek hegemonya tesis etmektedirler. Bu durum CHP'de, devrim politikalarının gerçekleştirilmesi bağlamında kendisini göstermiştir. Ziya Gökalp'in kültür ve uygarlık yaklaşımı, Mustafa Kemal Atatürk ve milliyetçileri, bir yandan Avrupa'nın sömürgeci emperyalist devletleri ile savaşırken, diğer yandan da onların Avrupa uygarlığı ile olan ilişkilerini ve bu uygarlık içindeki başarılarını göz ardı etmeme sonucuna götürmüştür (Kalaycıoğlu, 2022, s. 57). Bu sebeptendir ki, Atatürk ve ekibi yeni inşa edilen ulus-devletin dinamiklerini ve yörüngesini belirlemede Batı tipi değerleri kerteriz olarak Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal alandaki mirasının geride bırakılmasını planlamışlardır. Ulus-devletin inşa sürecinde yeni bir millî kimlik oluşturulmaya çalışılırken aynı zamanda devrim politikaları ile de bahsi geçen Osmanlı mirasından sıyrılarak yeni bir sosyal ve siyasal kültür inşa edilmeye uğraşmıştır. Bahsi geçen süreç ise içinde DİA ve BDA'ların kullanımını da barındırmaktadır. Bu çerçevede, Atılgan'ın (2022, s. 395) “*Sırtında tarımsal kapitalizmin sancağını taşıyan süvari, Demirkırat tökezledikçe demokrasi oyununu atalarından öğrendiği cirıt oyununa dönüştürüp süngüsünü ve mızrağını kendini alkışlamayan herkese fırlatmaya başladı*” ifadesi ise DİA ve BDA'ların DP dönemindeki kullanımı bağlamında okunabilir. Karşılaştırmalı analize Althusser'in “kapitalist dönemin egemen DİA'sı” olarak ifade ettiği *okul DİA'sı* üzerinden başlanacaktır.

Eğitim-kültür alanındaki DİA'lar için en belirgin örnek Türk Ocakları'nın yerine açılan Halkevleri olmuştur. Türk Ocakları'nın kapatılması, tek parti rejimin ideolojik bağlamda yekpare bir sistem oluşturması açısından önemli bir gelişmeydi. Konuyla ilgili olarak Demirel (2018, s. 156) Türk Ocakları'nın kapatılmasını, tıpkı siyasal alanda olduğu gibi düşünce ve kültür alanlarını da iktidar partisine entegre hale getirmek ve iktidar partisinin ideolojisi ekseninde işleyen ancak etkinliklerini CHP'den bağımsız halde devam ettiren tüm sosyal ve kültürel organizasyonların yok edilmesi bağlamında değerlendirmektedir. Ne de olsa Türk Ocakları'nın kapatılması akabinde yerlerine Halkevlerinin açılması ve kurum bünyesinde yürütülen faaliyetler, aslında bu kurumların sosyo-kültürel dönüşüm amacıyla CHP içinde tektip hale getirilmesi ve bunun sonucunda devlet-parti bütünleşmesinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Rejimin ideolojik destekçisi işleviyle donatılan Halkevleri, devletin siyasetten yönetime ve hukuk alanlarına kadar gerçekleştirdiği reformları ve bu reformların dayandığı değerler sistemini toplumun tüm kesimlerine ulaştırmak için kurulan yeni kültür kurumları olarak ön plana çıkarken, aynı zamanda cumhuriyet ideolojisinin

gereksinim duyduğu laik kültürün inşası ve topluma sevkini tek parti rejimine sadık aydınlar, özellikle taşrada bulunan yerel önderler ve elbette parti kurmayları vasıtasıyla sağlandığı kurum olmuştur (Karatepe, 2018, s. 92).

Kalaycıoğlu'nun (2022, s. 61) “*Atatürk ve milliyetçiler İslamcılık akımıyla Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren mücadele içinde*” bulunmanın yanı sıra “*bunu bir varlık-yokluk mücadelesi olarak*” gördükleri yargısı, Karatepe'nin de belirtmiş olduğu, Halkevlerinin kültür üretiminin gerekçesini özetlemektedir. Lewis (1993, s. 378) Halkevleri çalışanlarının “*devrimin memurları*” şeklindeki isimlendirmesini, Halkevlerinin topluma laiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik gibi devrim ilkelerini öğretme kaynağı olmaları sebebiyle olduğunu belirtmektedir. Dahası memurların şartlar gereğince *iknadan zorlamaya* kadar çeşitli yöntemlerle köylülere rehberlik ettiğini belirtmektedir. Lewis'in kullanmış olduğu “*iknadan zorlamaya*” ifadesi üzerinde durulması gereken bir noktayı imlemediği için burada bir parantez açmak gerekmektedir. Althusser DİA'ları ve BDA'ları tanımlarken DİA'ların öncelikle *ideolojiyi* BDA'ların ise *şiddet/zoru* araç olarak kullandığını belirtmektedir. Ancak ikincil olarak ve temsili düzeyde de olsa DİA'ların *zoru* BDA'ların ise *ideolojiyi* araç olarak kullandıklarını da ifade etmektedir. Lewis'in Halkevleri örneği üzerindeki tanımlaması, Althusser'in DİA'lar üzerine yaptığı “*öncelikle ideoloji, ikincil olarak zor*” tanımının gerçek örnek üzerinden sağlamasının yapılmasına olanak vermektedir. Yeşilkaya (2009, s. 113) Halkevleri ile ilgili olarak yukarıdaki yorumlardan farklı bir perspektife sahiptir. Ona göre Halkevleri Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesinin sonuçları ve Menemen Olayları ile pik yapan toplumsal tansiyonu kontrol altında alarak CHP ile toplumun temasını artırma ve halkın rızasını rejim adına alarak parti ile halk arasında yıpranmış olan bağları tekrar onarmanın sağlayıcısı olarak işlev göstermiştir. Yukarıda aktarılanlardan da yola çıkılarak Halkevlerinin aslında eğitim kurumu niteliği taşıyan kurumlar olmasının yanında aynı zamanda CHP'nin etkisi ve yönlendirmesi altında işleyen kurumlar olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu da onları salt eğitim kurumları olmaktan çıkartarak belli bir ideolojinin politikalarının uygulayıcısı konumuna getirmektedir.

Halkevlerinin yapısına bakıldığında dil, tarih, edebiyat, sanat, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kitapsaray ve yayın, köycülük, müze ve sergi gibi birbirinden farklı alanlarda çalışmalar yürüttüğü görülmektedir (CHP, 1935, s. 11). Yürütülen bu tarz çalışmaların yanı sıra Halkevleri, Osmanlı Devleti ve Doğu kültürü ile ilişkisi bulunan, toplumsal hayattan kültürel yaşama, eğlence anlayışından mimariye çeşitli alanlarda mücadelede bulunmuştur. Bu mücadele, siyasal ve kültürel alanda ve gündelik hayatta, sahibi Osmanlı Devleti ya da Doğu kültürü değil yeni rejim olan olguları topluma aktarmak ve halkla bütünleştirmek için yürütülmüştür. Misal olarak Halkevlerinin farklı alanlardaki

etkinlikleri (yeni ulus devlete, cumhuriyet ideolojisinin gerektirdiği laiklik ilkesine ve modernleşme anlayışının pusulası olan Batı anlayışına uygun etkinlikler) ile cumhuriyet öncesi dönemde şehirlerdeki kamusal yaşamın belki de en yoğun olduğu camilerin yerleri ikame edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Akşin'in (2020, s. 206) "aydınlanma hareketini taşraya yayan merkezler" olarak tanımladığı halkevleri, modernliğin toplum kesimince benimsenmesi, yapılan devrimleri halkın özümsemesi ve rejimin kamuoyu onayını kazanabilmesi misyonlarını dergi ve radyo türevi iletişim araçlarının yayınlarıyla ve sinema, tiyatro, edebiyat ve dans gibi güzel sanatlar disiplinleriyle sağlamıştır. Bu noktada Halkevlerinin sunduğu etkinliklerin ve bu etkinliklerin içeriklerinin Batı tipi modernleşme anlayışına uygun, yani Osmanlı gelenek ve mirasını geride bırakan tarzda olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Yeşilkaya (2009, s. 114) Halkevlerinin temel vazifesinin telkin ve terbiye yoluyla devrimlerin halk tarafından benimsenmesini sağlamak olduğunu ileri sürerken, Zürcher (2000, s. 282) Halkevlerini, reformun bir başka ürünü sayılabilecek Köy Enstitüleri ile benzer düzlemde değerlendiren bir tanımlamaya başvurarak, devrimleri köye ulaştıran, çağdaş teknikleri yaygın hale getiren, topluma laik ve pozitivist bir zihniyet kazandıran organizasyonlar olarak değerlendirmektedir. Karatepe (2018, s. 92) ise CHP'ye bağlı bir yapı olarak nitelendirdiği Halkevlerini, isimlendirmesine paralel bir şekilde tanımlayarak, parti görüşlerinin topluma aktarılması ve tek parti ideolojisinin toplumsal yapıya yerleştirilmesi yönünde eğitim faaliyetleri yürüten kurumlar olarak sunmaktadır. Bu meseleye dair birkaç örnekle durumu açıklamak yararlı olacaktır: "*Vatansever yazıcılara müjdeleyebiliriz. Kalemlerini memleket ve millet uğrunda kılınç ve sapan kadar aziz kılabilmek için en büyük fırsat gelip çatmıştır. Köy okuma odaları, açık dilli, millî duygulu, Türk özlü eserler beklemektedir* (CHP, 1935, s. 109)" ifadesi tahlil edilecek olursa, Halkevlerinin ne yalnızca eğitim işlevi ne de tek başına ideolojik işlevlerden ibaret olmadığı yorumu yapılabilir. Dahası, ümmet merkezli yaklaşımın yerine millî kültürü ve bilinci oluşturma bağlamında yapılan vurgulama dikkat çekmektedir. Millî duygular, millî bilincin inşası için araçsallaştırılmaya çalışılmış, toplumun yeni kurulan ulus-devleti benimsemesi ve onaylaması hedeflenerek yeni sistemin içselleştirilmesi amaçlanmıştır. Ulus-devletin mevcudiyetinin benimsenmesi ve yeni millî bilincin inşası doğrultusunda değinilebilecek bir diğer örnek ise Halkevleri şubelerinin yayınlarında yer alan, Osmanlı Devleti ve saltanat aleyhtarı eleştirileri ihtiva eden içeriklerdir. Bahsi geçen yayınları, cumhuriyet öncesi düzenin meşruiyetini yok etme ve cumhuriyet düzenini meşrulaştırma çabası olarak yorumlamak mümkünken, hegemonya ve DİA'lar bağlamında yeni egemenlerin tek parti rejimine rıza üretme adına girişimleri doğrultusunda bir değerlendirme de yapılabilir. Bir diğer örnek Yeşilkaya'nın (2009, s. 115) devrimlerin halkça özümsemesinde önemli ve eşsiz telkin araçlarından biri

olarak bahsettiği tiyatrodur. Tiyatronun bu özelliğinden yararlanmak için Halkevlerinde bu motivasyonun oluşturduğu oyunlar sahnelenmiştir. “136 Halkevinde birden, bir tezli ve özlü piyesin, bir kaç defa tekrar ettiğini kabul etsek ve Halkevi başına 1500 kişinin geldiğini farz etsek 136.000’den fazla yurttaşa bir iki gün içinde bir fikri telkin etmiş olabileceğimizi anlarız” (CHP, 1935, s. 51). Kabataslak bir hesaplama yalnızca bir kaç günde yüz binden fazla vatandaşa bir düşüncüyü telkin etme kabiliyeti olduğunu gösteren CHP rejimi, böylelikle Halkevlerinin ve tiyatronun iktidar adına ideolojik aygıt olarak ne derece etkili ve kullanışlı olduğunu ortaya koymaktadır. Oyunlara ve piyeslere yerleştirilen karakterler, senaryoların verdiği mesajlar ve sahip oldukları temalar rejim kontrolünde araçsallaştırılarak aygıt işlevi görmüştür: “Halkevlerinde oynanması kabul edilen piyesler hiç de körü körüne dar ve sıkı kayıtlara tabi tutularak seçilmiş değildir. Yalnız tarih tezimizi ve millî mücadele menkıbelerimizi değil herhangi bir içtimai telakkimizi tespit eden, **eski içtimai hayatın herhangi sakat bir tarafını belirten, yeni ve makbul hayatın herhangi güzel tarafını ortaya koyan** bütün piyeslerin temsiline memnuniyetle muvafakat edildi (CHP, 1935, s. 55)” ifadesi, daha önce de belirtilen Osmanlı-İslam kültürü adına ve eski olan ne varsa karşısında durup çağdaş ve yeni olana adapte olabilmek için Halkevlerinde yer verilen piyeslerin araçsallaştırıldığını gözler önüne sermektedir.² Son olarak, CHP’nin Halkevleri kitapçığındaki (1935, s. 27) “*Millî birliği, halkın bir mütecanis fikir ve ruh yuğruluşu üstüne amaç edinen Cumhuriyet Halk Partisinin Halkevleri, Cumhuriyet Devletinin temelini bütün milletin Kemalizme şuur tamlığı ile bağlanmasında bulduğu için Halkevinin salonlarından odalarına kadar açık kapalı her yerde konuşmak ve konuşturmak fırsatı aramaktadır*” ifadesi konu ile ilgili pek çok soru işaretini giderircesine öz bir içeriği ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak CHP’nin modernliği toplum tabanına entegre etme isteği, bu çerçevedeki stratejileri ve buna yönelik tepkileri engelleyip kendi iktidarını meşrulaştırma doğrultusundaki amacı, Halkevlerini DİA bağlamında işlevselleştirmeye yöneltmiştir. Bahsi geçen örneklerde sarıh bir biçimde gözlemlenebildiği üzere rejim bu yapılandırmaları ve ona ait çıktısı olan her çeşit faaliyeti bu maksat uyarınca örgütleyerek onlara belirgin bir aygıt işlevi tayin etmiştir. Althusser’in belirttiği üzere, devlet iktidarının sürekliliği DİA’lar üzerindeki hegemonik denetime bağlıdır; siyasal iktidarın CHP’nin elinden çıkmasıyla birlikte modernleşme, laikleşme ve Batılılaşma eksenindeki reformist hareketlerin sürdürülmesi önemli sınırlamalarla karşı karşıya kalma tehlikesine sahip olabilecektir. Bu potansiyel tehlikenin farkında olan CHP’nin Halkevlerini DİA işlevi ile kullanması, bir yandan yukarıda ifade edilen hedefleri

2 Vurgular yazarlara aittir.

gerçekleştirmek çerçevesinde diğer yandan da rejime yönelik rızayı tesis etmek açısından anlam kazanmaktadır.

CHP'nin halk desteğini kitlesel hale getirmek için ve toplumun rejim kontrolündeki değerler çerçevesinde eğitilmesi adına kullandığı Halkevleri, halk eğitimi ve kültür merkezleri olarak değerlendirilirken CHP il ve ilçe teşkilatları tarafından sıkı bir denetim altına da alınmıştır. Teoride devletin olması gereken bir kurumun pratikte ideolojik saiklerle siyasal iktidar tarafından denetlenmesi ve/veya kontrol edilmesi, parti-devlet bütünleşmesi sonucuna yol açmıştır. Bu durum elbette muhalif kanatta huzursuzluklara sebep olmuştur. Çok partili siyasal hayatın ardından özellikle DP'nin Halkevlerinin CHP'nin propaganda organizasyonları olarak algılanmasından kaynaklanan rahatsızlığı, iktidar değişikliğinden sonra Halkevlerinin kaderini belirleyen etmenlerden birisi olmuştur. İktidar değişimi yaşanmadan önceki son bütçe görüşmelerinde Halkevlerine ayrılan bütçe üzerine yürütülen tartışmalarda DP Milletvekili Hasan Dinçer'in konu ile ilgili görüşleri, DP'nin Halkevlerine yönelik bakış açısını özetlemektedir:

Halkevlerinin bugünkü durumu umurun malı olmaktan çok uzaktır. Aksine olarak tamamen Halk Partisi'nin malıdır. Bunun üzerine daha fazla konuşmaya lüzum görmüyorum. Çünkü bu hali bütün millet biliyor, beni söz almaya sevk eden sebep, bu paranın santimine kadar halkevlerine sarf edildiğini Bütçe Komisyonu Sözcüsünün beyan etmesi olmuştur. Arkadaşlar, halkevlerine verilen bu paraların tamamıyla Halk Partisi'ne sarf edildiği aşikârdır. Ben size bir misal vereyim; bu misali siz her yere tatbik edebilirsiniz. Gidin bakın Afyonkarahisar Halkevinin hesabına. Afyonkarahisar Halkevi ile Halk Partisi aynı binadadır. C.H.P. odacısının, kâtibinin ücreti Halkevine ayrılan bu tahsisattan ödenir. (TBMM, 1950, s. 762)

Muhalefet tarafından farklı gerekçelerle yöneltilen eleştiriler, Halkevlerinin kapatılması konusunu siyasal gündeme taşımıştır. CHP, Halkevlerinin kapatılmasını değil siyasal partilerin etkilerinden bağımsız olarak eğitim kurumu işlevine devam etmesini istiyordu. DP'deki kimi isimler de benzer görüşleri paylaşmakta ve Halkevlerinin ideolojik kimlikten arındırılarak kültür ve eğitim etkinliklerini sürdürmesini talep etmekteydi. Örneğin DP Milletvekili Fethi Çelikbaş, 12 Aralık 1950 tarihindeki DP Meclis Grubu konuşmasında şu ifadeleri dile getirmiştir: “Bizim isteğimiz, tek parti sistemiyle, şu veya bu yolla Halk Partisi'nin kendisine mal ettiği Halkevlerini millete intikal ettirmektir.” (Demokrat Parti, 1950, s. 111). Konu ile ilgili kararı kesin ve katı olan ise Menderes'ti. Oysa Halkevlerinin kapatılması konusunda ılımlı ve vatandaşlara fayda sağlayabilecek herhangi bir çözümü reddeden ve kapatma konusunda

kararı net olan Menderes, Aydın Halkevi'nin açılışını bizatihi kendisi yapmış ve Halkevlerinin topluma getirilerinden uzunca bahsetmiştir:

...Milletin maddi ve manevi yükselmesine yardım etmek emel ve arzusunu taşıyan her Türk Halkevlerini, bu emelinin tahakkukuna müsait bir zemin ve vasıta olarak bulacaktır. Millî ve içtimai bünyenin inşasında memlekette mevcut dağınık ve istifade olunamayan anasır kuvvetleri teşkilat kudreti sayesinde mesai cephesine sevk edecek varlık halkevleridir. Memleketin en uzak köşesinde bu istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkânı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir. Ve bunu Halkevleri yapacaktır... (Güneş, 2012, s. 146).

Menderes'in ifadeleri, DP'den önce bir üyesi olduğu CHP için aslında Halkevlerinin kritik önemde kurumlar olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir. Yaklaşık yirmi yıl sonra DP tek başına iktidara gelince ise Menderes meclis grubuna şöyle seslenmektedir:

Halkevleri denilen müessese bugün toplumsal yapımızda bir diken gibi, bir yabancı cisim gibi önemsiz bir şeydir. Toplumsal, siyasal bir işlevi kalmamış, kapılarına zincir vurulmuştur. Buyurdular ki halkı demokrasi terbiyesi ile yoğuracak kurumlar haline getirmek lazımdır. Kendilerini ikaz ederim, hiç farkında olmadan totaliter bir zihniyetin ifadesinde bulunuyorlar. (Demokrat Parti, 1950, ss. 122-123)

Halkevlerinin araçsal değerinin farkında olan eski hegemonyanın üyesi ve yeni hegemonyanın inşacıları konumundaki Menderes'in Halkevlerinin kapatılması konusundaki tutumu bugünden geçmişe yönelik bir analize tabi tutulduğunda şaşırtıcı değildir. Çünkü Halkevlerinin, bir yandan cumhuriyetin yeni değerlerini topluma kazandırma ve halkı kültürel unsurlarla kaynaştırma işlevini üstlenirken, diğer yandan CHP'nin ideolojik söylemini yansıtan bir yapı olarak öne çıkması Halkevlerini, CHP'nin bir kültürel DİA ve okul DİA'sı konumuna getirmiştir. Halkevleri için yapılan *Narodni Dom*³ benzetmesi ise Halkevleri hakkındaki tartışmayı anti-komünist söylem alanına taşıma gayreti olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Menderes, CHP'nin kendi ideallerini halkın tüm kesimlerine yaymak ve hegemonyasını devam ettirmek adına işlevselleştirdiği ideolojik aygıtların önüne set çekmek istemiştir.

Dörtlü Takrir süreciyle alevlenen parti içi demokrasi talebiyle CHP'yi eleştiren Menderes, önce muhalefet saflarına geçmiş ve ardından kendi partisiyle iktidara gelmişti. Menderes, bu süreçte, yeni bir hegemonya inşa edebilmesi için

3 Sloven halkının eğitimsel ve kültürel gereksinimlerini karşılamak amacıyla, günümüzde İtalya'da bulunan Trieste kentinde, 1904 yılında tamamlanmış çok amaçlı bir binadır. Narodni Dom ifadesi Slovence bir ifade olup Türkçe "halkın evi" anlamına gelmektedir.

mevcut olan hegemonyayı ya yıkması ya da dönüştürmesi gerektiğinin bilinciyle hareket etmiştir. Bu doğrultuda Menderes'in Halkevlerini kapatma girişiminin gerekçesi öncelikle onların birer CHP kuruluşu işlevi görmesi ve mali-yasal durumlarının sorgulanır vaziyette olmasında aranmalıdır. Nitekim Mecliste yapılan tartışmalarda Halkevlerinin, kamu yararı yerine parti nüfuzunu güçlendirmek amacıyla kullanıldığına ilişkin eleştiriler dikkat çekmektedir:

Hükümet de Adalet Bakanının ağızıyla demişti ki, adalet memleketin temel işidir. Şu halde adalet cihazımızın kuvvetlendirilmesi, devlet vazifeleri ne kadar geniş tutulursa tutulsun, herhalde mesela Halkevlerine yardım vazifesinden çok evvel gelir. Öyle iken bugünkü iktidar her sene devlet bütçesinden milyonlar ayırıp da kendi partilerinin nüfuzuna hizmet ettirdikleri bu evlere tahsis eder. (TBMM, 1950, s. 561)

12 Aralık 1950'de DP Meclis Grubunda konuşan Menderes, bazı milletvekillerinin Halkevlerini kapatmak yerine CHP ile ilişkisinin sonlandırılması ve eğitime hizmet verecek kurumlar olarak yeniden inşa edilmesi tekliflerinin edildiği sırada şu cümleleri ifade etmiştir: “*Mazinin molozlarıyla yeni bina yapılmaz, yeni devir için yeni malzeme kullanmak lazım gelir.*” (Demokrat Parti, 1950, s. 59). Tüm bu aktarılanlar, her nasıl ki CHP rejim güvenliği, modernliğin toplum tabanına yayılması, laikleşme ve Batılılaşma gibi hedeflere ulaşılması gibi amaçlarla Halkevlerini araçsallaştırdıysa, DP'nin de rejim güvenliği ve iktidarın sürekliliği bağlamında Halkevlerini kapatarak, önceki hegemonyanın DİA'sını yok ettiğini ortaya koymaktadır. İlave olarak bahsi geçen süreç yalnızca bir siyasal rövanş olarak değil yeni hegemonyanın kendi hegemonik alanını inşa etme sürecinin zorunlu bir kertesı bağlamında da okunmalıdır. Halkevleri ve CHP arasındaki organik ilişkiye yönelik eleştiriler ve mali-yasal soru işaretleri, bu yapıların yeni hegemonya nezdinde dönüştürülebilir niteliğini Menderes açısından yok etmiştir. Bunun doğurduğu sonuç ise eski hegemonyanın kalıntıları ile uğraşmak yerine, yeni iktidarın sürekliliğini sağlayacak konjonktürel ortamı sağlamak için direkt yok etmek olmuştur.

2.2. Basın/Medya: Takrir-i Sükûn ile Basının Susturulması ve DP'nin Basın DİA'ları

Haberleşme DİA'sı propaganda ve kitleleri harekete geçirebilme gibi fonksiyonel işlevleri nedeniyle günümüzde iktidarların sahip olduğu araçlar arasında belki de en yoğun biçimde kullanılan ve en efektif olanlardan birisi olarak öne çıkmaktadır. İktidarlar, görsel ve işitsel medyanın tümünü kapsayan bu aygıt aracılığıyla bir taraftan iktidarını *meşrulaştırma* ve gerçek veya hayalî tehlike karşısında *birleştirme* yoluna gidebilirler. Diğer taraftan birleştirmenin

tam tersi yönde hareket ederek bir öteki veya düşman inşa etmek için *bölme* veya bu yolla kolektif *rızayı tesis etme* ve siyasalarını normalleştirme tercihinde bulunabilirler.⁴ Çeşitli yollarla ideolojiden faydalanmanın mümkün olduğunu belirten Kazancı (2002, s. 77), bu çok farklı yollar arasında kitle iletişim araçlarının özel bir yerinin olduğunu ifade etmekte ve ideolojiyi taşıyıp aktarmada ideal araçlar olmaları sebebiyle bugün ideolojik aygıtları içinde en etkilisini kitle iletişim araçları olarak görmektedir. Diğer yandan hukuki ve siyasal DİA'lar, siyasal alanın sınırlarını belirleme ve iktidar ilişkilerinin meşru ya da doğal kabul edilmesini sağlama anlamında işlev kazanmaktadır. Bu işlevsellikler, ideolojik saiklerini örtmede ve otoritelerini artırmada iktidarların elini güçlendiren unsurlardır.

Şeyh Said İsyanı'nın ardından İnönü hükümetine sınırsız yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nun meclis tarafından kabul edilmesi hukuki DİA, siyasal DİA ve BDA bağlamında incelenecek kimi sonuçların doğmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Fethi Okyar hükümeti, ilk zamanlarda isyanı “basit bir asayişsizlik” olarak değerlendirmiş olsa da (Akşin, 2020, s. 195), isyancıların kolluk kuvvetlerini yenilgiye uğratması, olayın asayişsizliğin ötesinde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayaklanma motivasyonunun şeriat ve halifelik talebi olduğu şeklindeki düşünceler, hükümeti bir an evvel hareket etmeye yönlendirmiş ancak Atatürk, Okyar hükümetini ayaklanmaya karşı yaklaşımını beğenmediği için görevden almış ve yerine İsmet İnönü'yü Başbakanlığa getirmiştir.⁵ İnönü, basın ve muhalefeti “din elden gidiyor” gibi söylemlerle halkı galeyana getirmekle suçlamıştır (Öztürk, 1994, s. 140). Devam eden süreçte meclis, isyanın derhal bastırılması için İnönü hükümetine geniş yetkiler tanıyan ve bir taraftan BDA kategorisine giren diğer taraftan eş zamanlı çalışan DİA'lar bağlamında okunabilecek Takrir-i Sükûn Kanunu'nu kabul etmiştir. Kanunun sağladığı güçle isyanın bastırılmasına ve asayişin sağlanmasına rağmen CHP, kanun aracılığıyla devrimlerin tamamlanması adına otoriter yapısını pekiştirmiş, basın ve muhalefeti sindirme politikası benimsemiştir. Muhalif milletvekillerinin Takrir-i Sükûn'un Teşkilât-ı Esasiye'ye aykırı olma noktasındaki ortak fikirleri, kanunun iktidar sınırlarını ortadan kaldırarak ve hukuku askıya alarak mevcut anayasayı da ihlâl eder genişlikte yetkiler vermesi çerçevesinde anlamlıdır.⁶

4 Sosyal medya, görece yeni bir mecra olmakla birlikte, geleneksel işitsel-görsel medyayla beraber günümüzde ideolojinin yeniden üretiminin yapıldığı ideolojik aygıtlardan birisi haline gelmiştir.

5 İsyan ile alakalı olarak, Kemalist iktidarın bu isyanı karşı-devrim olarak göstermek istediğine dair farklı görüşler mevcuttur. Konu ile ilgili detaylı bilgi bkz (Şener, 2022).

6 Özellikle Feridun Fikri Bey (Dersim), Avni Bey (Bozok) ve Mazhar Müfit Bey'in (Denizli) itirazları bahsi geçen çerçevede önemli kanıtlar sunmaktadır. “*Muhterem arkadaşlar! Heyeti Celilenize teklif edilen layihai kanuniye ile bu hukuk, doğrudan doğruya hükümetin hakkı takdirine hükümetin yedi idaresine, hükümetin takdir ve murakabesine tamamiyle ve onun idaresine tevdi ediliyor.*” (TBMM, 1925, s. 133)

Çünkü bu ortak görüş, Takrir-i Sükûn'un siyasal ve hukuki DİA bağlamında araçsallaştırılmasını imlemektedir. Kanunun içeriği değerlendirildiğinde, daha önce İstiklâl Mahkemeleri'nde tecrübe edildiği gibi, toplumsal düzeni korumak ve karışıklığı engellemek amacıyla oluşturulmuş bir tedbir planı olarak ön plana çıkmasına rağmen, iktidarın onu hegemonyanın üretimi ve yeniden üretimi için kullandığı görülmektedir (Öztekin, 2022, s. 72). Öyle ki, Türkiye'deki tek parti döneminin Takrir-i Sükûn Kanunu ile başladığı ifade edilebilir (Tunçay, 1987, s. 48). Karpat (1996, s. 125), CHP'nin kanun çerçevesindeki özgürlük kısıtlamalarının ideolojik değil devrim hareketinin ilerlemesi ile ilişkili olduğunu savunmasının pratik zorunluluklara işaret ettiğini belirtse de CHP'nin bu tutumu halk nezdinde pek olumlu karşılık bulmamıştır. Nitekim Eroğul (2019, s. 72), DP muhalefetesinin beslendiği başlıca iki kaynaktan birisinin 'halkın bıkkınlığı' olduğunu ileri sürerek CHP'nin özgürlüğü kısıtlayan ve otoriter tutumuna işaret etmektedir.

Basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine göre, "*İrticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükunu ve emniyet ve tahrikat ve teşrikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reis-i Cumhuriyetin tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur*". Hükümetin bu yasaya dayanan ilk uygulaması, 6 Şubat 1925 günü, İstanbul'da çıkmakta olan Tevhid-i Efkâr, Orak Çekiç, Sebilürreşat, İstiklâl ve Son Telgraf adlı mecmuaları kapatması olmuştur (Tunçay, 1999, s. 149). İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanıp ağır cezalar alan gazetecilere yöneltilen suç ise "ulusal çıkarlara uygun yayın yapmamak" olarak belirtilmiştir. Sansür ve baskının yalnızca "ulusal çıkar" yahut konjonktür gereği olmayıp doğrudan rejim lehine bir uygulama olduğu ise dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ifadelerinde açıkça görülmektedir: "*Matbuat yaşadığı muhitin siyasi rejimine de intibak eder. Her rejim kendisine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar*" (Kabacalı, 1987, akt. Öztekin, 2016). Açıkça görülebileceği üzere Takrir-i Sükûn Kanunu yalnızca bir isyanı bastırma amacıyla değil, rejimin devamlılığı ve devrimlerin uygulanabilmesi için de kullanılmıştır. Bu gerekçelerden dolayı Tunçay (1999, s. 152), Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan bu doğrultuda yararlanmayı "genel sindirme eylemi" olarak nitelendirmiştir. Kanun, Doğu'daki isyanı bastırmakla kalmamış aynı zamanda CHP rejiminin, devrimlerinin ve tesisi için uğraştığı Batı tipi modernleşme politikalarının önünü açarak, bunlara zıt tarafta olan karşı-devrimlere set çekmiştir. Kaya'nın ifadesi de göz önünde bulundurularak, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun rejimin ideolojik yönelimine uygun bir medya alanı tesis ederek, toplumsal rızanın üretimine katkıda bulunması ve böylece iktidarın sürekliliğini desteklemesi, söz konusu kanuni düzenlemenin DİA işlevi üstlendiğine işaret etmektedir. Tüm bu çerçevede kanunun hükümete tanıdığı 'irtica ve isyanla bağlantılı görülen her türlü faaliyeti yasaklama yetkisi', siyasal alanın düzenlenerek muhalefetin gayri

meşru ilan edilmesi bağlamında kanunun siyasal DİA işleviyle kullanılması olarak yorumlanmaktadır. Öte taraftan hukuki normlar aracılığıyla baskı ve rızanın kurumsallaştırılması durumu söz konusudur. Hukukun görünürdeki tarafsızlığı, iktidarın ideolojik müdahalesini meşrulaştıran bir ortam oluşturmasını sağlayarak, kanunun hukuki DİA bağlamında işlevselleşmesini sağlamıştır. Hukuki ve siyasal kanalların eş zamanlı biçimde işleyerek kanunu DİA olarak araçsallaştırmasına ek olarak kanun BDA işlevi ile de araçsallaştırılmıştır. Bu açıdan sansür, talimat ve cezalandırma gibi yöntemler gözlemlenmektedir. Kapatılan gazetelerden İstiklâl Mahkemeleri'nde verilen cezalara kadar pek çok örnek kanunun BDA olarak kullanılmasına işaret etmektedir.

15 Ağustos 1945 tarihli meclis görüşmelerinde Birleşmiş Milletler Anayasası ile Türkiye Anayasası üzerinden bir karşılaştırmaya giden Menderes, her iki anayasanın içerik olarak uyduğunu ancak pratikte farklılıkların olduğunu vurgulayarak CHP politikalarına daha parti içindeyken eleştiriler getirmekteydi:

Bize gelince; Anayasamızın ruhu tamamen millî hakimiyet esasına dayanmakta bulunduğu Birleşmiş Milletler Misakiyle tam tetabuk halinde bulunduğumuz bu fırsattan faydalanarak bir kere daha sevinçle ifade edebiliriz. Bu itibarla kabul etmekte bulunduğumuz Milletlerarası Anayasası ile kendi Anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hasıl olabilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir. (TBMM, 1945, s. 171)

Menderes henüz CHP içindeyken demokratik tutum sergileyeceğinin sinyallerini vermiştir. DP muhalefet saflarındayken CHP iktidarını otoriter politikaları nedeniyle eleştirmiştir ve DP'nin demokratikleşme ve liberalleşme söylemleri DP'yi iktidara getiren önemli unsurlar arasında yer almıştır (Eroğul, 2019). 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, muhalefet yıllarında şikayetçi olduğu basın/medya baskılaması ve eşit kullanım haklarının yoksunluğu gibi durumları, iktidarı ele geçirdikten sonra bizzat kendisi de sürdürmüştür. Üstelik bu durum, DP muhalefet saflarında yer alırken, fırsat bulduğu her anda otoriterlik ve anti-demokratik tutumlardan şikayet etmesine rağmen gerçekleşmiştir. Cihad Baban'ın DP'nin önemli isimlerinden Mükerrrem Sarol ile 6-7 Eylül 1955 olayları neticesinde DP'yi eleştiren yazıları nedeniyle Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin kapatılması üzerine yaptıkları sohbette Sarol "...ne zannediyorsun, iktidara geldikten sonra, iktidarı bırakacak kadar enayi mi sandın bizi?" ifadelerini kullanmıştır (Baban, 1970, s. 203). Böylelikle basın/medya alanındaki özgürlüğün belirsizliği tekrarlanırken, mağdur pozisyonda bulunan özne şikayetin kendisi durumuna evrilmiş, şikayet sebebi olan ise hegemonyasını

kaybettikten sonra şikayetçi konumuna gelmiştir. DP dönemindeki basına yönelik baskıya dikkat çekmek için 1959'da geçerli olan basın kanununu Osmanlı'nın 1860'lardaki basın kanunu ile kıyaslayan Mardin (1962, ss. 25-26), Türkiye'nin 1950'li yıllardaki basın kanununun Osmanlı'nın 1860'lı yıllardaki basın kanunundan bile daha sert olduğunu ileri sürmektedir.

DP iktidarının ilk yıllarında basın ile arasında oluşan bahar havası, eskiye göre daha demokratik bir basın kanununun çıkarılmasına rağmen kısa sürmüş ve vakit geçtikçe basında hükümet politikalarına yönelik eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Eleştirilerin artması ile hükümet-basın arasındaki ilişki gerilimli bir hal almıştır. Özellikle Menderes'in zenne kıyafetiyle karikatürleştirilmesi başbakanı sinirlendirmiş ve Menderes basın kanununda kısıntı yapma arzusunu Baban'a bir sohbetinde aktarmıştır (Baban, 1970, ss. 150-151):

...görüyorsun zaferin sarhoşluğu ile 1950 seçimlerinde Basın kanununu liberal hale soktuğumuz zaman kantarın topuzunu fazla kaçırmışız. Görüyor musun herifler gemiyi azya aldılar. Ne haysiyetimiz ne şerefimiz kaldı... Söyle Allah aşkına bu kadar hürriyet dünyanın neresinde var?

DP hükümeti, basın ile arasındaki bu gerilimi lehine yönetmek adına kendisine ait güdümlü bir medya yaratma yoluna gitmiş ve yaptığı yasal düzenlemelerle basını kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Örtülü ödenekten ve resmi ilan karşılığı para aktararak kendine yandaş bir basın yaratan DP hükümetinin amacı para karşılığı satın aldığı basının DP'yi desteklemeleri, savunmaları ve DP adına DP'nin düşmanlarına saldırmasını sağlamaktır (Atılğan, 2022, s. 464). DP'nin yandaş medya yaratma konusundaki motivasyonu, hegemonyasının yeniden tesisi bağlamında değerlendirilebilir. Her ne kadar ilk zamanlar öyle bir kaygısı olmasa da basınla arasındaki anlaşmazlık DP'nin hegemonyasını yitirmesine sebep olabilirdi. DP hükümetinin bu soruna çözümü ise kendisi için çalışan ve Necip Fazıl Kısakürek ve Peyami Safa gibi 'DP tarafından beslenen' kalemlerin yaratılması olmuştur (Atılğan, 2022, s. 465). Atılğan (2022, s. 465), Aralık 1953 – Nisan 1960 arasında 63 sayı *Türk Düşüncesi* adlı muhafazakâr dergiyi çıkaran Peyami Safa'nın mahkeme huzurundaki yeminli ifadesinin “*bana ... aylık sanat, ilim ve kültür dergisi kurmam için, tesis ve abone ücreti olarak tediye yapılmıştır. Bu tediye 1952 yılından itibaren 8 sene zarfında peyderpey yapılmış*” olduğunu belirtmektedir.

1951 yılındaki Bakanlar Kurulu kararı ile eleştiri yapan basın organlarının ilan ve reklam gelirlerini engellemek için resmi ilan ve reklam verilebilecek gazetelerin hangileri olduğu kararını veren kurumun Başbakanlık olacağı kararlaştırılmıştır. Yani güdümlü medya, ilan ve reklamlarla beslenebilecekken eleştirel olanlar gelirsizlikle cezalandırılacaktı. Havuç-sopa stratejisinin kullanıldığı bu örnekte DP'nin kendi döneminde basını DİA olarak kullandığı,

basını hegemonyasının yeniden üretimi adına DİA olarak kullanamadığı durumlarda ise BDA'yı devreye soktuğu görülmektedir. 1954 yılında kabul edilen “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” ise DP hükümetinin basın özelinde aldığı en etkili ve sert politikalarından birisi olmuştur. Öyle ki Akşin (2020, s. 251), bu kanuna bazı DP milletvekillerinin bile isyan ettiğini ve 19 milletvekilinin bu kanunun oluşturduğu tartışmalar çerçevesinde partiden ya ayrıldığını ya da atıldığını belirtmektedir. 19 milletvekilinin partiden uzaklaştırılması ile sonuçlanan ‘ispat hakkı’ tartışmalarında Menderes’e muhalifler (ispatçılar olarak da bilinir), DP’nin 1955 kongresine sokulmayarak ve adım adım tasfiye edilmişlerdir ki bu durum Bakıner’in (2023) vurguladığı DP’nin parti içi demokrasisinin eksikliğini göstermektedir. 1955’te yapılan bu kongre, DP’nin son kongresi olmuş ve bir daha kongre toplanmamıştır (Eroğul, 2019). Suçlanan basın çalışanlarına ispat hakkı tanımayan bu kanun basın özgürlüğü bağlamında değerlendirildiğinde DP hükümetinin ne seviyeye geldiğini özetler niteliktedir. Çünkü herhangi bir haberin halkı telaşlandırdığı ya da heyecanlandırdığı, devletin siyasi ya da mali itibarını sarstığı iddia edilebilir ve keyfe bağlı yoruma meydan veren bu kanunla muhalif olan gazetecilerin canına okunabilirdi (Atılğan, 202, s. 466). Tıpkı 1951’deki Bakanlar Kurulu kararı gibi bu kanunun da haberleşme DİA’sının gücünün yetmediği anlarda DP hükümetinin hegemonyasının yeniden tesisini sağlamak için BDA’ları aktif hale getirmiştir. Son olarak 1956 yılında kabul edilen “Basın Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun” ile yukarıda aktarılan ilgili kanunun 3. maddesinin etki alanı ve gücü genişletildi. İktidarın hoşuna gitmeyecek her haber ya da yazıyı yazarların hapis cezasına çarptırılmasını sağlayan düzenleme, cumhuriyet tarihinde ilk kez bir kadın gazetecinin de hapse girmesine sebep olarak yüzlerce gazeteciye mahkûmiyete sürüklemiştir (Atılğan, 2022, s. 466).

Basın/medya alt başlığı altında DP dönemindeki haberleşme DİA’sına ait bir başka basın sektörü ise radyodur. Radyo ile ilgili ilk örnek olay ise DP döneminde dindar ve muhafazakâr kesimlerce hoş karşılanan uygulamalardan birisi olan radyo yayınlarındaki Kur’an dinletisidir (Nal, 2005, s. 160). Radyoda Kur’an okutulması, yalnızca siyasi alanda değil aynı zamanda toplum kesiminde de fikri ayrışmalara neden olmuştur. Liberalleşmenin din alanına taşıdığı serbestiyetten istifade etme açısından bu uygulamayı pozitif yönde değerlendirenler olduğu gibi, Kur’an dinletisinin ona hiç de uygun olmayan meyhane, genelev gibi alanlarda şarkı sonrası başlamasının saygısızlık olduğu düşüncesine sahip kesimler de mevcuttu. Radyoda Kur’an okutulmasına ilave olarak dinî konularındaki sohbet programlarının yaygınlaşması ve programda konuşulan konunun din ile ilgisine rağmen sözlerin eninde sonunda DP’nin “icraatlarına” bağlanması durumu, dinî içerikli programlar hakkında pozitif fikre sahip olanlar arasında dahi rahatsızlık meydana getirmiştir (Öztekin, 2022, s.

110). Metin Toker⁷ verdiği röportajda, DP'nin radyoyu Hitler'in propaganda stratejilerine benzer biçimde araçsallaştırdığı ve bu kapsamda dini programlarda dahi kendi propagandasını sürdürdüğünü; radyo konuşmalarında "DP'ye karşı gelmenin Allah'a karşı gelmektir" mesajının verildi belirtmiştir (Ersarı, 2016, s. 412). Konu ile ilgili diğer örnek 1958 ve 1959 Ramazan aylarında devlet radyosu üzerinden yayınlanan mevlitlerdir. Metin Toker'in "...radyonun hoparlörü minarenin hoparlörü" benzetmesine atıfta bulunan Koca (2016, s. 317), DP'nin devlet radyosunu propaganda aracı olarak kullanma stratejisinin, Menderes ve partisi için dinî kimliğin vurgulanması, İnönü ve CHP için ise dinsizlik ve komünizm ithamlarının ön plana çıkarılması şeklinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. DP döneminde radyonun aygıtlaştırılması çerçevesinde son bir örnek ise muhalefete gözdağı vermek amacıyla Vatan Cephesi'ne katılanların isimlerinin günlük olarak radyoda okunmasıdır. Gerçekleştirilen bu politika, Menderes ve ekibinin rejim güvenliği adına gözünü karartarak ne kadar ileri gidebileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir (Weiker, 1967, s. 52).⁸ Sonuç olarak DP iktidarı radyoya rejim yanlısı bir haberleşme DİA'sı işlevi yüklemiş ve bu mecraayı çoğunlukla dindar seçmen tabanını etkilemeye dönük biçimde değerlendirmiştir.

1930'larda CHP'nin Halkevlerini radyo alıcıları ile donatma düşüncesi, 1940'lı yıllarda radyoya yakıştırılan "milletin kulağı, hükümetin ağzı" imajı, 1950'lerde DP iktidarının radyoyu insanları dinlemekten bıktıracak kadar kötü kullanmış olması, radyonun bir kitle iletişim aracı olarak fikirlerin yığınlara dayatma başarısının iktidarlara anlaşılmış olmasından kaynakladığını doğrulamaktadır (Ersarı, 2016, s. 393). 1950 seçimlerinden önce DP'nin CHP tek parti iktidarına karşı yürütmüş olduğu muhalefetin ana temasını demokrasi ve özgürlük oluşturmaktaydı. DP, demokrasi ve özgürlük temaları etrafında şekillenen söylemleri kapsamında basın ve radyonun iktidar tekeline olmasını eleştirmiş ve Millet Partisi (MP) ile Millî Kalkınma Partisi (MKP) gibi diğer muhalefet partilerinin de kitle iletişim araçları yoluyla kamuoyuna erişim

7 Metin Toker, Paris'te öğrenci olduğu yıllarda kısa süre Demokrat Parti'nin yayın organı olan Zafer gazetesinde ve Yeni İstanbul gazetesinde Batı Avrupa muhabiri olarak görev almıştır. 1955 yılında İsmet İnönü'nün kızı Özden İnönü ile evlenmiştir. İnönü'nün damadı olmasının yanında dönemin önemli gazetecilerinden biridir. DP döneminde iktidara ve politikacılara eleştirileri nedeniyle sık sık yargılanmış ve toplamda yaklaşık iki yıl cezaevinde yatmıştır (Çelebi, 2017).

8 "Baskılar, her ne kadar çeşitli kanun kisvesi altında ve hükümetin bu kanunları kendine göre tefsir etmesi suretiyle yürütüldüyse de, muhalefetin 1954'ten sonra devlet radyosundan hiçbir suretle yararlandırılmadığı, buna karşılık meşhur 'Radyo Gazetesi'nin iktidar partisi sözcülerinin en partizanca saldırılarını muntazaman yayınladığı inkâr edilemez bir gerçektir... Adı geçen listelere alınan isimlerin pek çoğunun uydurulduğu, birçok sefer tekrarlandığı ya da ölmüş kimselere ait olduğu ortaya çıkınca, bu listeler -hiç değilse aydın dinleyiciler üzerinde- umulanın tam tersi bir etki yarattı." (Weiker, 1967, ss. 52-53).

hakkına sahip olması gerektiğini sürekli olarak gündeme getirmiştir. Dönemin MP Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın Mecliste sarf ettiği şu ifadeler muhalefetin bu konudaki rahatsızlığını gözler önüne sermektedir:

Memlekette tarafsız bir idari cihazın Devlet ve Âmmе müesseselerinin, kanunların çerçevesinde kullanılması lazımdır ve ancak bu sayede serbest seçim mücadelesi olacaktır. Fakat bir saniye için manzaraya bakınız; radyo, CHP Genel Başkanvekili Hilmi Ural'ın verdiği nutuklara saatlerce hasredilmektedir. (TBMM, 1950, s. 171)

Tek parti dönemindeki CHP örneği ele alındığında, kültürel DİA ve okul DİA'sının aksine haberleşme DİA'sının, literatürdeki görüşlerin ortak kanısının da katkısıyla, ekseriyetle rejimin korunması ve egemen ideolojinin yaygınlaştırılması amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Haberleşme DİA'sı, rejimin yönlendirdiği bir basın/medya düzeni inşa ederek toplumsal rızayı oluşturma işlevinde kullanılmıştır. DP'nin radyo üzerindeki denetimini artırma yönündeki girişimleri DİA ve hegemonya bağlamında değerlendirildiğinde ise çoğunlukla kendi siyasal hegemonyasını inşa etme amacıyla bağlantılı olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Ersarı'ya (2016, s. 397) göre, devlet kurumları ile siyasi partiler arasındaki ilişkiler çerçevesinden bakıldığında DP'nin iktidara geçişinden sonraki tavrı, çok partili rejim anlayışı ile örtüşmemekte; radyo da dahil olmak üzere çeşitli devlet kurumları, adeta yalnızca DP'ye hizmet ediyormuş gibi bir tutum sergilemişlerdir.

Sonuç

İktidar sahipleri, iktidarlarını kalıcı hale getirmek, hegemonyalarını tesis edebilmek ve zor ile rıza üzerinden yeniden üretebilmek için DİA'lara başvurmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın odak noktası Türk siyasal hayatı olarak belirlemiş, tek parti dönemi boyunca iktidarda bulunan CHP ile onu takip eden dönemde iktidara gelen DP'nin eğitim, kültür, basın ve medya alanlarında DİA'ları nasıl kullandıkları analiz edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de yeni bir toplumsal ve siyasal düzen inşa etmeyi hedefleyen CHP tek parti yönetimi, üstlendiği toplumsal ve siyasal mühendislik misyonuna karşı duran aktörlere yönelik yürüttüğü mücadelede DİA'lardan etkin biçimde yararlanmıştır. Aynı doğrultuda, çok partili siyasal hayata geçildikten sonra iktidar koltuğuna oturan DP de devlet yapısını kontrol altına alarak DİA'ları ya mevcut biçimiyle kullanmış ya da kendi siyasal stratejilerine uygun biçimde dönüştürmüştür.

Hegemonya mekanizmasının inşasında Gramsci'nin zor ve rıza birlikteliği koşulu, Althusserci perspektifte BDA ile DİA'ların eşzamanlı işlev görmesi

şeklinde kendisini göstermektedir. Kendi hegemonyasını oluşturabilmek için her iktidar, BDA'nın yanı sıra DİA'ları da etkin bir şekilde kullanmak ve bu alanlarda hegemonik hakimiyetlerini kurmak zorundadır. Bu araştırma, iktidarda bulunan aktörlerin DİA'ları kullanmasının yalnızca hegemonya kurma sürecine bağlı kalmayıp, farklı gerekçelerle de ortaya çıkabileceğini CHP ve DP iktidarı örneği üzerinden analiz etmiştir. DİA'ların kullanımındaki motivasyonlar geniş bir yelpazede çeşitlendirilebilir. DİA'ların kullanımı, CHP'nin pratiğinde kimi zaman ideolojik telkin, kimi zaman modern değerlerin toplum kesimine benimsetilmesi bazen de rejim güvenliği motivasyonları görülebiliyorken, DP için bu pratik ekseriyetle hegemonyanın tesisi ve iktidar güvenliği bağlamında değerlendirilebilir. DİA'ların kullanım amaçlarındaki çeşitlilik, hem ulusal ve küresel konjonktürden hem de iktidardaki aktörlerin kişisel yönelim ve motivasyonlarından kaynaklanan çok sayıda faktör tarafından şekillendirilebilir. Ancak asıl önem taşıyan nokta, DİA'ların, herhangi bir gerekçeyle, iktidarlardan tarafından stratejik bir araç olarak işlevsel kılınmasıdır. Bu durum kendisini tek partili siyasal hayatın otoriter yönetim yıllarında gösterdiği gibi çok partili siyasal hayata geçişle birlikte iktidarı eline alan DP iktidarı yıllarında da -kimisi zaman artarak- göstermiştir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatının özellikle ilk dönemlerinde ideolojik aygıt kullanımında belli bir sürekliliğin olduğu ve iktidarlardan ideolojik yönelimleri ya da birincil amaçlarında farklılık olsa da her zaman ideolojik aygıtları kullanma eğiliminde oldukları ortaya konulmuştur.

Bahsi geçen zaman dilimi için bir diğer süreklilik olgusunun ise otoriter yönetim anlayışı olduğu bu çalışmanın sonuçları arasına ilave edilmelidir. Tek parti iktidarı, hâkim paradigma nezdinde Türk siyasal hayatında sosyal ve siyasal sorunların kökeni olarak işaret edilmesiyle de ün kazanmıştır. Nitekim Aytürk ve Esen (2022, s. 14), post-Kemalist paradigmanın genellikle Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunların temel nedenlerini yalnızca 1908-1945 arasındaki siyasal süreçleri referans alarak açıklamaya çalıştığını ve bu uğraşın son 15 yılın dönüşümlerini açıklamada yeterli olmadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın tarih aralığının 1960'a kadar uzanmasıyla hâkim paradigmaya ait "hesabı belli bir döneme yükleme" alışkanlığı terkedilmiştir. Post-Kemalist paradigma için otoriter yönetim anlayışını benimsediği düşünülen tek parti iktidarı ile otoriterlik bağlamında tek partiden çok da farklı olmadığı ortaya konan DP iktidarının otoriterlik çerçevesinde arz ettiği süreklilik, bugün yaşanan sorunların hesabını tek bir sürece, iktidara, siyasal partiye yüklenemeyeceğini ileri sürmektedir. İlave olarak bu çalışma, bugün içinde bulunulan sosyal ve siyasal sorunların çözümü için araştırmaların mikro perspektiflerinin gerektiğinde daha da genişletilmesi ve süreçleri siyah-beyaz gibi bir ayrımla, kopmalar üzerinden analiz etmek yerine sürekliliklere de önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Son olarak Kalaycıoğlu (2022, s. 29), post-Kemalist düşüncenin artık "iktidarın kendisi" olduğu yıllar olarak işaret

ettiği 2002 sonrası dönemden itibaren AKP iktidarlarının Kemalist devlet yapısıyla hesaplaşma sürecinde, post-Kemalist söylemlerin devlet televizyonu ve hükümet kontrolündeki medya organlarında daha fazla görünürlük kazandığını ileri sürmektedir. Kalaycıoğlu’nun ifadesinin doğrudan AKP dönemini imlemesi bir yana, aynı zamanda AKP öncesi yakın dönem iktidarları için haberleşme DİA’sı ve kültürel DİA’lar ile doğrudan ilişkili olduğu yorumunu yapabilmek mümkündür. Bu doğrultuda, çalışmanın yöntem ve temel paradigmalara eşit eleştirel perspektifteki değerlendirmeleri, bahsi geçen dönemlere ait yeni çalışmaların yapılabilmesine katkı sağlaması ve bugün yaşanan dönüşümlerin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Etik bildirim: sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

Benzerlik denetimi: Tamamlandı.

Çıkar çatışması beyanı: Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

Kaynakça

- Akşın, S. (2020). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümerterkin, Çev.). İthaki.
- Anderson, P. (1988). *Antonio Gramsci: Hegemonya, Doğu/Batı sorunu ve strateji* (T. Günersel, Çev.). Alan.
- Ardıç, N. (2008). Türk sekülerleşmesi incelemelerinde paradigma değişimine doğru. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 61–92.
- Atılğan, G. (2022). Tarımsal kapitalizmin sancağı altında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu & A. Uslu (Ed.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat* (ss. 395–520). Yordam.
- Aytürk, İ. (2022). Post-post-Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken. İ. Aytürk & B. Esen (Ed.), *Post-post-Kemalizm: Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar* (ss. 23–48). İletişim.
- Aytürk, İ., & Esen, B. (2022). Önsöz. İ. Aytürk & B. Esen (Ed.), *Post-post-Kemalizm: Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar* (ss. 7–21). İletişim.
- Baban, C. (1970). *Politika galerisi (Büstler ve portreler)*. Remzi.
- Bakiner, O. (2023). Only game in town? The persistence of competitive authoritarian regimes in modern Turkey. *Turkish Studies*, 24(5), 853–881.
- Carnoy, M. (2001). Gramsci ve devlet. *Praksis*, 3, 252–278.
- Çelebi, O. (2017). Gazeteciliğe adanmış bir ömür: Metin Toker. *CTAD*, 13(26), 91–127.

- CHP. (1935). *Halkepleri: 1932-1935 103 halkevi geçen yıllarda nasıl çalıştı*.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/fbe9d9b7-43c7-414a-abe6-108bf938626a/download>
- Demirel, A. (2018). *Tek partinin iktidarı: Türkiye’de seçimler ve siyaset*. İletişim.
- Demokrat Parti. (1950). *Demokrat Parti Meclis Grubu müzakere zabıtları* (Cilt 10).
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/3215c51a-cd4b-4344-99db-9b2e59da1f24>
- Eroğul, C. (2019). *Demokrat Parti: Tarihi ve ideolojisi*. Yordam.
- Ersarı, N. (2016). Ellili yıllarda radyo ve siyaset. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1950’li yılları* (ss. 393–422). İletişim.
- Güneş, M. (2012). Adnan Menderes ve Halkepleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 141–155.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de devlet geleneği* (N. Soyarak, Çev.). Doğu Batı.
- Kalaycıoğlu, E. (2022). Kemalizm ve post-Kemalizm ayrışmasında Türkiye’de siyaset bilimi. İ. Aytürk & B. Esen (Ed.), *Post-post-Kemalizm* (ss. 51–97). İletişim.
- Karatepe, Ş. (2018). *Tek parti dönemi*. Binyıl.
- Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi*. Afa Yayıncılık.
- Kazancı, M. (2002). Althusser, ideoloji ve iletişimin dayanılmaz ağırlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(1), 55–87.
- Koca, B. (2016). Demokrat Parti’nin dini politikaları. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1950’li yılları* (ss. 293–319). İletişim.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin doğuşu* (M. Kırıtlı, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (1962). *The genesis of Young Ottoman thought*. Princeton University Press.
- Mardin, Ş. (2020). *Türkiye’de toplum ve siyaset*. İletişim.
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti’nin din siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 137–171.
- Öztekin, H. (2016). *Tan gazetesi*. Tarih Vakfı.
- Öztekin, C. (2022). *Tek partili hayattan çok partili hayata geçişte hegemonya* [Yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Öztürk, A. (1994). Tek parti döneminde basın özgürlüğü. *Marmara İletişim Dergisi*, 5, 138–144.
- Ransome, P. (2011). *Antonio Gramsci* (A. İ. Başgöl, Çev.). Dipnot.
- Resmi Gazete. (1925, 3 Mart). *Takrir-i Sükun Kanunu* (Sayı 87).
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf
- Saygın, T. (2010). Louis Althusser. V. Çetin (Ed.), *1900’den günümüze büyük düşünürler* (ss. 519–583). Etik.
- Şener, M. (2022). Burjuva uygarlığın peşinde. G. Atılğan vd. (Ed.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat* (ss. 201–345). Yordam.
- Tok, N. (2003). Gramsci’s concept of civil society. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(3–4), 239–254.
- Tunçay, M. (1987). Tek parti döneminde basın. *Tarih ve Toplum*, 37, 48–50.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde tek parti yönetiminin kurulması*. Tarih Vakfı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1925). *Zabıt ceridesi* (Dönem 2, Cilt 15).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1945). *Tutanak dergisi* (Dönem 7, Cilt 19).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1950a). *Tutanak dergisi* (Dönem 8, Cilt 24).

Vatan Gazetesi. (1945, 13 Eylül). Başbakan'ın demeci münasebetiyle.

Weiker, W. F. (1967). *1960 Türk ihtilali* (M. Ergin, Çev.). Cem.

Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (ss. 113–119). İletişim.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. Gönen, Çev.). İletişim.